

Interkulturalitet i en skolkontext: Begrepp och definitioner

Jonas Stier, Mälardalens högskola

Inledning

Dagens svenska skola präglas alltmer av globalisering och en etnisk, religiös, social och kulturell variation, bland elever, personal och vårdnadshavare. Interkulturellt samspel mellan språklärare, elever och föräldrar är numera en del av skolans vardag. Det aktualiserar (o)likheter i kultur, språk, normer, vanor, värderingar, världsbilder, tidsuppfattning, moralföreställningar, trosuppfattningar och kommunikationssätt.

I språkundervisningen betonas värdet av att kunna flera språk med argumentet att språken är fönster till kulturerna och sätt att se på saker och ting. Andra gånger anses variationen vara ett problem som kan leda till missförstånd, spänningar eller konflikter. Samtidigt görs variationen till ett problem genom samtal, texter eller visuella bilder (vilka tillsammans utgör diskurser) vilket i nästa steg gör att variationen upplevs som ett problem (eller inte). Vi som språklärare, forskare, politiker och medborgare är alla medskapare av sådana diskurser. Det betyder bland annat att när jag i denna artikel talar om och sätter etiketter på företeelser av skilda slag sätter jag inte bara ord på ”sådant som redan finns”, utan är med och skapar dem. Det är därför viktigt att vara självreflexiv och självkritisk för att se hur vår bakgrund färgar våra erfarenheter och kunskaper.

Av det sagda följer att för språklärare blir variationen ibland en pedagogisk utmaning, andra gånger en resurs för elevernas lärande. Exempelvis är ju flerspråkighet en tillgång i språkundervisningen. I vilket fall kräver en skola med allt större mångfald nya kunskaper om interkulturellt samspel och interkulturalitet.

Till detta kommer att det, i Sverige och i övriga världen, genomförs omfattande forskning kring interkulturellt samspel och interkulturalitet i skolan (Lahdenperä, 2004; Lorentz & Bergstedt, 2006; Stier & Sandström, 2009). Det förekommer också många företeelser, begrepp, definitioner och perspektiv, varav ett antal kommer att behandlas här för att ge dig fler verktyg ditt pedagogiska arbete.

Sätt att närma sig kultur

Begrepp, definitioner och perspektiv kan användas för att betrakta och analysera en företeelse som mångfald, interkulturalitet eller flerspråkighet eller en verksamhet som

språkundervisning eller för att utvärdera och förfina arbetssätt. Begrepp, definitioner och perspektiv kan också ge nya kunskaper och förhållningssätt för att lära av och dra nytta av det som varje dag utspelar sig i skolan. Kanske har du redan också tänkt att du behöver förflytta dig själv in i analysen, och se dig själv som en deltagande, ansvarstagande aktör i lärandemiljön – och analysera dig själv både som en skapare och en skapelse av denna miljö.

När man skriver en text som denna, gör man avgränsningar. Därför kommer vissa begrepp, definitioner och perspektiv att behandlas kortfattat (som Sapir-Whorf-hypotesen och icke-verbalt språk) eller inte alls (som flerspråkighet), då de diskuteras i del 8 i den här modulen. Det ska även nämnas att språkundervisning och flerspråkighet är nära kopplat till interkulturalitet och interkulturellt samspel. Att lära sig eller skifta mellan språk är en interkulturell resa, samtidigt som exempelvis interkulturell kommunikation inrymmer mycket mer än att kunna uttrycka sig på ett språk eller kodväxla mellan språk.

Kultur och kulturbegrepp

Redan år 1952 visade Kroeber och Kluckhohn att vetenskapen erbjuder hundratals olika definitioner av kulturbegreppet. Inte heller idag finns en precis, uttömmande definition av ordet 'kultur' (Jandt, 2004), utan det finns en rad olika ”typer” av synsätt (Nemetz Robinson, 1988).

Ordet 'kultur' kommer från latin och betyder ”odling” (Nationalencyklopedin, u.å.a). En kultur både manifesterar sig på och (om)skapas på flera nivåer (Gudykunst & Kim, 2003; Stier, 2019). Individuer tillägnar sig och påverkar andra att tillägna sig en kultur. För individerna blir kulturen som ett prisma genom vilket de ser på och förstår verkligheten. Även grupper och organisationer kan skapa och präglas av speciella kulturer; kulturen blir då ett ”sätt att leva”, eller beteende- och handlingsmönster (Herlitz, 2007). Därtill finns ju kulturer på samhällsnivån, som det klister som får samhället att hänga samman. Kulturer är föränderliga och (om)skapas i socialt samspel med hjälp av symboler (Blumer, 1969).

Kulturer är således skapade och påverkade av människor, både materiella ting (byggnader, böcker och vägar) och icke-materiella företeelser som värderingar, normer och vanor. Däremellan finns arkitektur, konst, kläder, bilar och smycken, som inte bara är materiella ting, utan laddade med kulturella innebörder – som ”god smak” eller ”moderiktighet”.

Vidare kan kulturer förstås utifrån tre begreppspar, nämligen essentialism-konstruktionism, universalism-partikularism samt absolutism-relativism.

Essentialistiska synsätt antar att individens utveckling, karaktär och beteenden bestäms av inre egenskaper eller förutsättningar. Psykologin inrymmer essentialistiska föreställningar där ”personlighet”, ”jag” och ”kognitiva processer” anses vara objektivt mätbara och medfödda egenskaper hos en person (Nightingale & Cromby, 2001; Stier, 2019). På samma sätt antas kulturer ha en relativt stabil kärna – exempelvis ”det som är det svenska” – som finns kvar när all annan kulturell och social påverkan har skalats bort.

Som en kontrast utgår socialkonstruktionistiska synsätt från att den psykologiska och sociala verkligheten, och därmed kulturer, inte existerar ”på förhand”, utan aktivt konstrueras av människor i socialt samspel. För ”konstruktionister” är alltså en kultur en social konstruktion. Oavsett hur isolerad och autentisk den kan verka, påverkas den ständigt av andra. Att tala om en kulturs kärna blir som att skala en gul lök där lager efter lager skalas bort tills slutligen ingenting återstår. Att kulturer är konstruktioner betyder dock inte att de inte påverkar och styr människor. Det gör de utan att vi många gånger ens märker det.

Vidare finns synsätt som hävdar att kulturer utvecklas på ungefär samma sätt (det som kan kallas ’kulturevolutionism’ eller ’kulturabsolutism’) och att det finns värden som är överordnade en given kultur eller ett givet samhälles värderingar. Det senare kan ses som ett utslag för en universalistisk ståndpunkt, där FN:s deklaration om mänskliga rättigheter är ett exempel. Ännu ett annat, ’kulturrelativismen’, vänder sig mot kulturabsolutismen och betonar det unika (partikulära) hos kulturer och att individers sätt att agera och leva bör förstås inom ramarna för deras kultur (Gudykunst & Kim, 2003). När vi vill förstå människor från andra kulturer än vår egen måste vi alltså försöka placera oss i deras position. Kulturrelativismen tillskriver alla kulturer lika värde och rätten att respekteras för sina särdrag (Herskovits, 1949). Detta synsätt har ibland ställts mot ett universalistiskt synsätt. Tilläggas ska att fokus inom kulturrelativismen kan ligga på en kultur, på närvaron av flera samexisterande kulturer, jämförelser mellan kulturer eller på det som händer mellan kulturer. Detta återkommer jag till.

Trots den uppenbara mångfalden av skillnader i synsätten på kultur verkar ändå forskarna eniga om några saker. Åtminstone till viss del skapas och omskapas kulturer i socialt samspel. Människor som verkar i en kultur lär sig den, genom socialisationsprocessen (Berger & Luckmann, 1966). Detta lärande börjar från att vi föds och pågår hela livet. Här spelar skolan en viktig roll. Om man sedan flyttar till ett annat land måste man delvis lära om.

Vidare är en kultur uppbyggd av exempelvis språk, innebörder, symboler, beteendemönster, normer och värderingar, som individerna tillägnar sig – och som fungerar som en lins för att förstå verkligheten. Gemensamt för synsätten är att de utgår från antagandet att kulturen, liksom människan, inte är statisk utan stadd i förändring.

Graden av förändring råder det emellertid delade meningar om. Man är även överens om att kulturen både finns **i** människan och **utanför** människan. Triandis (1994, s. 1, min översättning) skriver:

Kulturen är för samhället vad minnet är för individerna. Med andra ord inrymmer kulturen traditioner som berättar om "vad som har fungerat" i det förflutna. Den omfattar också människors inlärd synsätt på sin omgivning och sig själva, och deras utsagda antaganden om hur världen är beskaffad och hur människor bör agera.

Frågan om huruvida tyngdpunkten ska ligga på det som är inne i eller utanför individen när det gäller att förstå och arbeta med kultur skiljer mellan synsätten. Slutligen bör det betonas att vår egen och andra kulturer både uppvisar en rad likheter och samtidigt specifika egenheter. Utmaningen består i att se och att förstå mer om vilka drag som är universella och vilka som är kulturspecifika. Viktigt är även att undvika oreflekterade och felaktiga slutsatser där kulturella särdrag används som förklaring för något allmänmänskligt eller individuellt.

Aspekter av kultur

Som redan har sagts finns otaliga intimt sammanflätade aspekter av en kultur (se Gudykunst & Kim, 2003; Stier, 2019). Exempel är språk (talat, skriftligt, icke-verbalt), kommunikationssätt, livsstil, normer, värderingar, traditioner, världsbilder, synen på män och kvinnor, barn, barnuppfostran och barns rättigheter, tidsuppfattning, medbestämmande med flera. Det är med avseende på dessa aspekter som det är möjligt att observera kulturlikheter och kulturskillnader, exempelvis i skolan. Låt oss ta två exempel: normer och värderingar.

Värderingar påbjuder **vad** som är värdefullt och **hur** värdefullt det är i en kultur (Hofstede, 1984; Rogers & Steinfatt, 1999). Värderingar är relativt stabila men ändå inte oföränderliga (vilket blir tydligt när språknormer förändras relativt snabbt) och något som vi lär oss, bland annat av föräldrar och i skolan som ju har ett speciellt uppdrag att förmedla en värdegrund. Ofta är vi inte särskilt medvetna om våra värderingar, utan, som du säkert själv har noterat, blir vi det först när vi möter en person som har andra värderingar som vid interkulturellt samspel eller ett kulturmöte.

Sociala normer är nära kopplade till värderingar och den förhärskande världsbilden i en kultur och kan sägas vara konkretiseringar av värderingar. Ordet 'norm' kommer av ordet 'normal' och normen berättar vad som är normalt eller acceptabelt eller inte. Normer är regler som styr socialt samspel och avvikelser från dessa regler föranleder bestraffning eller sanktioner, medan att följa normerna kan ge belöningar. Normer ligger till grund för lagar och är också nära besläktade med moraluppfattningar och etik. Ett exempel på en norm i skolan är att pojkar och flickor behandlas lika. Mot bakgrund av

det sagda blir skillnader i värderingar och normer ibland tydliga i skolan, när sexualitet, samtycke och relationer ska diskuteras eller när simundervisning ska bedrivas. Nedan återkommer vi till några andra aspekter av kultur, som kommunikationssätt och språk.

Kulturella (o)likheter, variation och mångfald

Språkliga skillnader är ofta något självklart för människor och de finns ju institutionaliserade i skolans språkundervisning. Men utöver språk och språkskillnader finns det andra skillnader i kommunikationssätt som är typiska för det som brukar kallas 'interkulturell kommunikation' (Nationalencyklopedin, u.å.b).

Att man diskuterar dagens mångkulturella skola är kanske inte så konstigt, då skillnader kan vara utmanande, eller till och med skrämmande, eller för den delen spännande eller berikande. Hela utgångspunkten att svensk skola idag är globaliserad och mångkulturell tar spjörn mot antagandet om variation. Enligt Mitchell (2017) ökar överlag mångfalden i västvärlden. Begreppet 'mångfald' betecknar den etniska, kulturella, religiösa, sociala och språkliga variation som präglar både samhället i stort och skolan. Därtill kommer variation som har att göra med ålder, funktionsnedsättning och utbildning.

Begreppet 'mångkulturell' är snävare än 'mångfald'. Att skolan eller klassrummet är mångkulturell(t) innebär ett snävare perspektiv på mångfalden, där fokus ligger på närvaron av olika språkliga kulturer och kulturella bakgrunder – ofta i kontrast till den som präglar majoritetssamhället. Beroende på hur man väljer att definiera en sådan bakgrund kan det handla om ett tillstånd där det i en elevgrupp finns personer som är födda utomlands eller har två föräldrar som är födda utomlands. Med en bredare definition kan begreppet även innefatta personer som tillhör officiellt erkända minoriteter i ett land eller personer med en annan etnicitet, religion och språk än majoritetssamhället. Mångkulturell utbildning handlar därför i hög grad om att utbilda om olika kulturer eller språk – var för sig eller möjligen att jämföra dem exempelvis utifrån hur normer kring pojkar och flickor ser ut i en given kultur eller jämföra hur individualistiska eller kollektivistiska de är.

Som en kontrast till mångkulturell (ett tillstånd) betecknar ett interkulturellt sammanhang att det förekommer ett samspel mellan personer i ett mångkulturellt sammanhang – exempelvis i skolan eller i en språkundervisningssituation (Stier, 2014). Konkret kan det handla om att elever interagerar spontant, kommunicerar sinsemellan på ett för dem främmande språk eller ges i uppgift att jämföra språk. Det är alltså inte bara fråga om ett tillstånd eller ett kännetecken hos en grupp, utan processer äger rum spontant eller iscensätts inom en elevgrupp. Utgångspunkten för interkulturellt arbete i skolan är att kulturer är resultat av socialt samspel. De är föränderliga, mångfacetterade, och (om)skapas via språket i undervisningen. Utöver beskrivningar och jämförelser av kulturer drar interkulturell utbildning/undervisning nytta av mångfalden, genom att

stimulera interaktion där skillnader och likheter synliggörs och diskuteras. Sådan utbildning brukar ibland betecknas med begreppet interkulturalitet.

Vidare brukar interkulturalitet beskrivas som såväl ett tillstånd där det finns olika språkliga kulturer och kulturella bakgrunder i en skola, i ett klassrum eller i en elevgrupp som ett arbetssätt som främjar samspel mellan eleverna. Syftet kan antingen vara att hantera eller tillvarata mångfalden i gruppen för att främja lärandet. Ibland används interkulturalitet som ett namn på ett specifikt område för pedagogiken eller för att beteckna en kvalitetsaspekt av utbildning (Lorenz & Bergstedt, 2006).

Mot bakgrund av det sagda är det både rimligt och viktigt att kasta ljus på mellanmännsliga skillnader även i skolan, bara vi inte glömmet faktumet att det finns så mycket som är gemensamt och förenar oss som människor, må det handla om grundläggande behov eller biologi. Som pedagoger bör vi alltid ställa oss frågor som: Vad är gemensamt och vad är unikt – för individer och grupper, kulturer eller samhällen? Det brukar hävdas att skillnaderna mellan individerna i en grupp många gånger är större än skillnaderna mellan grupperna som helhet (Stier, 2019). Typiskt är också att den som står utanför en given kultur ser vad den som står innanför inte ser, kort sagt sådant som den som tillhör kulturen tar för givet. Samtidigt förstår och ser den som står utanför inte allt som den som står innanför gör, just därför att han eller hon inte har lärt sig dessa saker. Som vi ska se är det därför som interkulturell medvetenhet och interkulturell kompetens är viktiga.

Samspel, kommunikation och kulturmöten

Språk och kommunikation

Precis som diskussioner om kultur och kulturmöten handlar om kommunikation, handlar kommunikation i stort sett alltid om språk. Språkutveckling och språkens struktur och släktskap står i fokus i lingvistik. Språk är en källa till gemenskap och till såväl individers och grupper som nationers identitet (språkets identitetsfunktion, språkpolitik med mera är fokus för bland annat språksociologin). På samma sätt som språket ger en känsla av samhörighet kan jargong, dialekter (regionala språkvariationer), sociolekter (socialt betingade språkvariationer) eller yrkesspråk utestänga andra människor från gemenskapen.

Språk och kommunikation är två sidor av samma mynt. Redan för hundra år sedan pekade lingvisterna Edward Sapir och Benjamin Whorf (med den så kallade Sapir-

Whorf-hypotesen¹) på kopplingen mellan språk, kultur och tanke (se Sapir, 1921; Stier, 2019 samt del 8 i den här modulen).

Trots den kritik som olika tolkningar av hypotesen varit föremål för hänger tanke, språk och kultur ihop. På samma sätt hävdar dagens diskursanalytiker att verkligheten är allt igenom språkligt konstruerad (se Berger & Luckmann, 1966; Lorentz, 2009) – i sin mest extrema form att det inte finns någon verklighet bortom språket och diskurserna.

Varför är detta viktigt för språklärare? Ett skäl är att språket och kulturen vi har tillägnat oss färgar vårt sätt att tänka och se på världen. Det andra är att du, när du använder språket, gör något, må det handla om att uppmuntra, tillrättavisa eller informera en elev. Vidare har väldigt många människor idag inte ett språk, utan två eller flera. Som Håkansson (2003, s. 9) skrev redan för snart två decennier sedan: ”Det är mest i enspråkiga samhällen som diskussioner om tvåspråkighet förs. I tvåspråkiga samhällen upplevs det som naturligt att man talar flera språk och det är inte något man talar om”. För många av dagens elever är kodväxling och transspråkande, liksom att lära sig svenska som andraspråk, en del av vardagen. Det sker även kodväxling och korsbefrukning mellan språk – bland annat i skolan.

Enligt Ogbu (1997) åtföljs ett gemensamt språk av kulturella koder för talande. Det handlar om ’talsituationer’ exempelvis när det gäller vilket tal på som passar sig i en klassrumssituation, i samtal med vårdnadshavare eller kolleger. Andra exempel är koder kring vilket tal som lämpar sig i politiska diskussioner, begravningar, fester, hos läkaren med flera. Det finns även koder kopplade till ’talhändelser’ – det vill säga om det är fråga om undervisning, debatt eller mer informell konversation. Dessa koder är ju sådant som eleverna får lära sig i språkundervisningen, må det vara fråga om undervisning i svenska, svenska som andraspråk eller något annat språk (se del 5 i den här modulen).

Ordet kommunikation kommer av latinets ”att göra gemensam”. Kommunikation är en process som hjälper människor att uttrycka sig, lösa problem, informera sig själv och andra, etablera och upprätthålla kontakter med varandra, övertala och övertyga eller för att lära sig saker, i skolan eller någon annanstans. Samtidigt är kommunikationens innehåll och former något som man har lärt sig – i samspelet med andra människor (det

¹ Hypotesen har tolkats olika strikt och också de snävare tolkningarna har kritiserats för att vara alltför deterministiska.

som brukar kallas socialisation). Kommunikation är därför grundläggande för människans identitetsskapande (Stier, 2019).

Slutligen finns det 'verbala och icke-verbala kommunikativa koder' (icke-verbalt språk) som omger den talade kommunikationen (se del 8 i den här modulen). Icke-verbalt språk finns i alla samhällen och kulturer, men varierar mellan dessa (Gudykunst & Kim, 2003; Stier, 2019). Man brukar hävda att det icke-verbala språket utgör minst en tredjedel av den totala kommunikationen vid direkt kommunikation ansikte mot ansikte. Samma icke-verbala uttryck kan ha olika innebörd, och samma innebörd kan ibland uttryckas med olika uttryck. Det icke-verbala språket lär sig människor tidigt i livet och blir sedan något som man inte är så medveten om. Det kompletterar det muntligt sagda, kommunicerar känslor och attityder och ger de inblandade personerna återkoppling.

Typer av icke-verbalt språk, där det finns stora variationer över världen, innefattar handrörelser, huvudrörelser, ansiktsuttryck, prosodi, meningsfulla suckar, harklingar, skratt, utrop, tecken, rumsligt beteende, tidsbeteende, dofter och lukter, beröring, tystnad samt kläder och smycken (Axtell, 1991).

Kulturmöten och interkulturell kommunikation

Så länge mänskligheten har funnits har kulturmöten förekommit. Kulturmöten kan äga rum mellan människor, grupper, organisationer eller samhällen med olika (ofta kulturella) bakgrunder och synsätt. De kan äga rum inom litteratur, film, musik eller matlagning eller i skolan och i språkundervisningen.

I skolan kopplas begreppet 'kulturmöten' till möten mellan etniska, nationella eller transnationella kulturer. Vid kulturmöten uppfattar (konstruerar) de inblandade (exempelvis språkläraren och eleverna) ofta varandra som 'olika', 'främmande' eller 'annorlunda'. I fokus står därför 'kulturskillnader', då kulturmöten ofta antas orsaka språkförbistring och fler missförstånd, kulturkrockar och konflikter än vid motsvarande möten inom en kultur. Med andra ord kommer etnisk, kulturell, religiös och social variation och det som följer av variationen många gånger att handla om (upplevda) skillnader – exempelvis i skillnader i talat och icke-verbalt språk (inklusive hälsningsceremonier, ansiktsuttryck, beröring och personliga avstånd), normer, värderingar, vanor, etikettregler, maktavstånd, synen på relationer, tidsuppfattning, koder som omger kommunikation, synen på män och kvinnor, klädsel eller socialt accepterade samtalsämnen.

Ordet 'möte' i kulturmöte innebär att interkulturellt samspel äger rum, mellan språklärare och elever och mellan elever. 'Interkulturell' kommer från latinets '*inter*' (mellan) och, som vi såg tidigare, kommer 'kultur' av latinets ord för 'odling'. Interkulturell handlar alltså om något som sker i skarven mellan två eller flera kulturer (ibland används även begreppet 'tvärkulturell' – se Allwood, 1985) och samspel

betecknar en social process, där människor, grupper, organisationer och samhällen kommunicerar och ömsesidigt påverkar varandra över kulturgränser och ett samskapande av verkligheten. Ofta inrymmer interkulturellt samspel en konstruktion av det avvikande och främmande.

Ett smalare begrepp, som tar fasta på skillnader i kommunikationssätt är 'interkulturell kommunikation', som är en

ömsesidig symbolisk överföringsprocess mellan människor från olika kulturer där tillskrivningar och tolkningar av innebörder äger rum. Sådan kommunikation kan vara frivillig eller påtvingad, avsiktlig eller oavsiktlig samt direkt (ansikte mot ansikte) eller indirekt (via något slags medium). /.../ Interkulturell kommunikation brukar begripliggöras som ett kulturmöte varvid kommunikation sker med någon eller något som är främmande, annorlunda. (Nationalencyklopedin, u.å.b)

Vanligtvis används termen interkulturell kommunikation om kommunikation mellan individer eller grupper av individer, men precis som i fallet med interkulturellt samspel, alltmer även för kommunikation mellan och inom organisationer och samhällen.

Med rötter bland annat i sociologen Georg Simmels texter sägs främlingar och det som är obekant (åtminstone initialt) framkalla känslor av osäkerhet och obehag hos de inblandade (Gudykunst & Kim, 2003; Stier, 2019), men även intresse, nyfikenhet och uppskattning. Ett annat antagande är att skillnader i exempelvis språk (inklusive icke-verbalt språk), värden, normer, innebörder, symboler, maktavstånd, tidsuppfattning, graden av individualism och kollektivism och kontextens betydelsegrad i kommunikationen, gör interkulturell kommunikation mer utmanande och leder till fler missförstånd, "kulturkrockar" och konflikter än kommunikation inom en kultur (intrakulturell kommunikation). Med en ökande digitalisering ökar interkulturell kommunikation både i intensitet och räckvidd. Här erbjuder digitala verktyg stora möjligheter att kommunicera snabbt och enkelt med människor runt om i världen. Samtidigt finns en risk att design och användning av digitala verktyg – exempelvis i skolan – tar otillräcklig hänsyn till språkliga och interkulturella variationer i mellanmänsklig kommunikation; en oreflekterad idé om att digital teknik är kulturneutral.

Interkulturell medvetenhet

Vad vi har diskuterat så här långt kan ses som kunskaper som kan bidra till att bättre förstå olika synsätt på kultur, kulturmöten, interkulturellt samspel med mera. Sådana kunskaper är nödvändiga om man i nästa steg vill öka sin interkulturella medvetenhet. Interkulturell medvetenhet handlar bland annat om att rikta blicken mot sig själv, sin egen kultur, sitt språk och sätt att agera. Låt oss exempelvis titta på ord och uttryck.

Såväl vardagliga ord och uttryck som vetenskapliga begrepp och definitioner som används i skolan är i en mening aldrig oskyldiga, utan påverkar hur vi ser på och förstår verkligheten. När vi talar eller skriver påverkar det och får konsekvenser för människor (Edwards & Potter, 1992; Billig, 1996). 'Hemkultur', 'kultur', 'kulturmöten', 'migration', 'etnicitet' och 'mångfald' – för att nämna bara några ord – är politiskt och ideologiskt laddade. 'Barn med annan bakgrund' eller 'barn med annat modersmål' antyder en "annanhet" – särskilt när ord och uttryck blir föremål för satsförkortningar ('Barn med annan bakgrund **än svensk**' eller 'barn med annat modersmål **än svenska**').

Många gånger kretsar såväl politiska debatter som vetenskapliga diskussioner om skolan mest om "problemen" i skolan – språkförbistring, olika gruppers konflikter, olikheter ifråga om genus, kost, traditioner och normer etcetera. Sådana problem och utmaningar sammankopplas ofta med den tilltagande mångfalden och ses som följderna av interkulturellt samspel, genom att elever – avsiktligt eller oavsiktligt – kategoriseras som icke infödda, invandrar- eller minoritetsbarn eller barn med annan kulturell bakgrund. Parallellt förekommer beskrivningar präglade av 'exotism' eller 'exklusivitet' där det som är annorlunda än majoritetssamhället eller det mångkulturella klassrummet, åtminstone på det retoriska planet, framhålls som en pedagogisk möjlighet eller en social arena där ett mer tolerant Sverige formas. Med detta i minne handlar interkulturell medvetenhet om att få syn på ens egna utgångspunkter, kategoriseringar och "blinda fläckar" när vi möter interkulturalitet eller är delar av interkulturellt samspel. Stier (2014) lyfter fram några sådana blinda fläckar.

'Heterocentrism' innebär att man oreflekterat utgår från försanthållna föreställningar om 'de andra' eller 'de annorlunda'. Kort sagt att de som inte upplevs vara som en själv definieras och bemöts som annorlunda, vilket i sin tur riskerar att förstärka de föreställningar man har från början. Att överskatta olikheterna mellan människor (och på samma gång underskatta likheterna) kallar Stier (2010/2014) för '(o)likhetsfällan'. Interkulturell medvetenhet handlar därför om såväl att bli medveten om som att förstå konsekvenserna av en sådan hållning. Ska detta vara möjligt måste man göra upp med sin egen kulturella "hemmablindhet" – och förstå att inte bara de andra utan att också man själv har en kultur, liksom en tendens till etnocentrism (Pike, 1999).

För lärare handlar interkulturell medvetenhet om att bli varse om huruvida man tenderar att mest se problemen med mångfalden i klassrummet eller skolan (det som Stier kallar 'problem-imperativet'), på bekostnad av det som faktiskt är bra. En interkulturell medvetenhet betyder att man försöker undvika generaliserande och kategoriska slutsatser av typen "de från landet x gör alltid så här!", liksom exotiserande eller en "tycka-synd-om-attityd". Man bör inte utgå från att någon är och känner sig speciell eller att det är synd om någon utan att man vet hur det faktiskt förhåller sig. Interkulturell medvetenhet innefattar också att uppmärksamma och undvika kulturella så

kallade soptunneförklaringar, där ”andras” agerande okritiskt tillskrivs deras kulturbakgrund, medan vårt eget förklaras med allt annat än kultur (Stier, 2010/2014), till exempel personlighet, familjeförhållanden eller relationsproblem.

Tidigare hävdades att kunskaper om kultur och interkulturellt samspel bör paras med interkulturell medvetenhet. Men är interkulturell medvetenhet tillräckligt för en språklärare? Svaret är nog nej – och i den vetenskapliga litteraturen och i diskussioner om pedagogisk skicklighet betonas att det krävs ’interkulturell kompetens’.

Interkulturellt förhållningssätt

Det finns idag ingen vedertagen definition av interkulturell kompetens. Kompetens kommer från latinets ’*competentia*’ och betyder god förmåga inom ett visst kunskapsområde, det vill säga kunnighet och skicklighet (Nationalencyklopedin, u.å.c). Numera framhålls interkulturell kompetens som viktig för alla lärare, detta för att förstå och kunna interagera för att nå ömsesidig förståelse vid kulturmöten i mötet med elever och vårdnadshavare. Hans Lorentz (2009, s. 44, hans markering) skriver: ”[E]n av de viktigaste uppgifterna för dagens lärare är att just skaffa sig **interkulturell kompetens**”. Med vad är då interkulturell kompetens?

Utöver två- eller flerspråkig kompetens avser interkulturell kompetens språklärarens förhållningssätt till, kunskap om och skicklighet att hantera etnisk, kulturell, religiös och social variation i interkulturell kommunikation och vid kulturmöten i skolan, liksom det som följer av denna variation i olika sammanhang och verksamheter (se även Nationalencyklopedin, u.å.d).

Interkulturell kompetens kan, i det här sammanhanget, ses som språklärarens förmåga att inte bara förstå och bli medveten om vad som händer och sker, utan om att kunna hantera situationer på ett professionellt och kulturellt förväntat, accepterat eller föreskrivet sätt – för att på så sätt motverka eller hantera språkförbistring, missförstånd, kulturkrockar och konflikter – se exempelvis *Gemensam europeisk referensram för språk* (Europarådet/Skolverket, 2001/2007). Detta är en mångfasetterad kompetens som innefattar ett lösningsinriktat, flexibelt, inkluderande, dialogiserande och delaktighetsfrämjande förhållningssätt, parat med en tydlig och välgrundad gränssättning utifrån lagstiftning, läroplan och styrdokument. För språkläraren handlar sådan kompetens om tankemässiga, känslomässiga och handlingsmässiga färdigheter (se Stier, 2006; 2018). Språklärarens uppgift är också att främja elevernas tillägnande av sådan kompetens.

’Tankemässiga färdigheter’ handlar om individens kulturella självförståelse, självreflektion, förmåga till perspektivskifte och medvetenhet om den egna bakgrundens påverkan på hur denne förstår världen och bör agera. Det kan för språkläraren även vara

fråga om att hjälpa eleverna att förstå hur deras språk färgar deras förståelse av och att olika språk ger delvis olika förståelser av det som uppfattas vara samma värld (grunden i den så kallade Sapir-Whorf-hypotesen). 'Känslomässiga färdigheter' avser bland annat förmågan att förstå och hantera sina egna och andras känslor som kan uppstå i kulturmötet, såsom osäkerhet, rädsla, fördömande, fördomsfullhet och etnocentrism. Därför kan läraren både förklara den känslomässiga dynamiken vid kulturmöten och främja dialog i klassrummet där eleverna får diskutera dessa, på ett öppet och respektfullt sätt. 'Handlingsmässiga färdigheter', slutligen, inkluderar kommunikativ förmåga, liksom kunskaper om eller känslighet inför den person, kultur eller situation man befinner sig i (situationskänslighet). Här kan språkläraren fokusera färdigheter som går bortom det rent talade, exempelvis med hjälp av rollspel och filmsekvenser där kulturella skillnader i icke-verbalt språk, tilltal, avstånd eller turtagning synliggörs. Därtill kan samarbetsförmåga och konfliktlösningsförmåga inkluderas i språklärarens interkulturella kompetens, liksom ett tolerant och respektfullt bemötande av andra människor.

Avslutning

I svensk skola är världen ständigt närvarande. Idag kännetecknas skolvardagen av en tilltagande etnisk, kulturell, religiös, social och språklig mångfald. Som du har sett i denna text finns det en uppsjö av begrepp, definitioner och synsätt för att beskriva och förstå skolan som interkulturell arena. Av dessa har vi beskrivit och diskuterat interkulturell pedagogik, interkulturellt lärande, interkulturella synsätt, interkulturell kommunikation, mångkulturell utbildning, interkulturell undervisning, interkulturell medvetenhet och interkulturell kompetens etcetera.

Den tilltagande mångfalden innebär att såväl språklärare som elever och vårdnadshavare är alltmer involverade i interkulturellt samspel. Att detta faktum bitvis är en utmaning vittnar många språklärare om. Samtidigt betonar språklärare också att mångfalden och samspelet som hela tiden pågår är en pedagogisk resurs i verksamheten och i bästa fall förbereder eleverna för livet. På så sätt förändras skolan då världen förändras, samtidigt som skolan är medskapare av världen. I en sådan värld blir kunskap om kulturbegrepp, hur kulturer skapas och fungerar, vad mångfald och interkulturalitet är, kopplingen mellan språk, tanke och kultur, dynamiken i interkulturellt samspel allt viktigare. Men kunskaper är inte tillräckliga. I stället behövs en interkulturell medvetenhet där du som språklärare flyttar in dig själv i det interkulturella samspelets ekvation och får syn på dig själv, dina egna kategoriseringar och blinda fläckar.

Samtidigt höjer många skolor sin ambitionsnivå och talar alltmer om global och interkulturell kompetens. Ska en sådan målsättning nås bör man emellertid sträcka sig ännu längre än till interkulturell medvetenhet. Skolan i stort, liksom lärarna, måste i så

fall arbeta systematiskt för att främja såväl sin egen som elevernas interkulturella kompetens. Här bör allmänpedagogiska, didaktiska och interkulturella synsätt paras med intersektionella synsätt. En central beståndsdel i sådan kompetens är språkkompetens. Språkundervisningen är en särskilt fruktbar kontext för att belysa, diskutera och lära sig hantera kommunikativa utmaningar och problem. Språkfärdigheter är, enligt vissa, den interkulturella kompetensens moder. I så fall torde den interkulturella teoribildningen, med rötter i antropologi, socialpsykologi och psykologi vara dess fader.

Referenser

- Allwood, J. (1985). Tvärkulturell kommunikation. I: J. Allwood (Red.), *Papers in Anthropological Linguistics*, 12 (s. 1–29), University of Göteborg, Dept of Linguistics.
- Axtell, R. (1991). *Gestures. The do's and taboos of body language around the world*. New York: John Wiley.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Doubleday.
- Billig, M. (1996). *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge University Press.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism perspective and method*. Prentice-Hall.
- Burr, V. (2003). *Social constructionism* (2:a uppl.). Routledge.
- Dimbleby, R. & Burton, G. (1995). *Kommunikation är mer än ord*. Studentlitteratur.
- Edwards, D. & Potter, J. (1992). *Discursive psychology*. Sage.
- Europarådet/Skolverket (2001/2007). *Gemensam europeisk referensram för språk: lärande, undervisning och bedömning*. Fritzes.
- Gudykunst, W. & Kim, Y. Y. (2003). *Communicating with strangers*. (4:e uppl.) McGraw-Hill.
- Herlitz, G. (2007). *Kulturgrammatik – hur du ökar din förmåga att umgås över gränserna*. Uppsala Publishing House.
- Herskovits, M. (1949). *Man and his works: The science of cultural anthropology*. Utan förlag.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage.
- Håkansson, G. (2003). *Tvåspråkighet hos barn i Sverige*. Studentlitteratur.
- Jandt, F. (red.) (2004). *Intercultural communication. A global reader*. Sage.
- Kroeber, A. L. & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A critical review of concepts and definitions*. Peabody Museum.
- Lahdenperä, P. (2004). *Interkulturell pedagogik i teori och praktik*. Studentlitteratur.

- Lorentz, H. (2009). *Skolan som mångkulturell arbetsplats. Att tillämpa interkulturell pedagogik*. Studentlitteratur.
- Lorentz, H. & Bergstedt, B. (Red.) (2006). *Interkulturella perspektiv: pedagogik i mångkulturella lärandemiljöer*. Studentlitteratur.
- Mitchell, D. (2017). *Mångfald i skolan. Framgångsrika sätt att möta (o)likheter*. Natur och Kultur.
- Nationalencyklopedin. (u.å.a). Kultur. Hämtad 2020-09-18 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kultur>.
- Nationalencyklopedin. (u.å.b). Interkulturell kommunikation. Hämtad 2020-09-18 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/interkulturell-kommunikation>.
- Nationalencyklopedin. (u.å.c). Kompetens. Hämtad 2020-09-18 från [https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kompetens-\(inom-spr%C3%A5kvetenskapen\)](https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kompetens-(inom-spr%C3%A5kvetenskapen)).
- Nationalencyklopedin. (u.å.d). Interkulturell kompetens. Hämtad 2020-09-18 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/interkulturell-kompetens>.
- Nemetz Robinson, G. (1988). *Crosscultural understanding*. Prentice Hall.
- Nightingale, D. J. & Cromby, J. (Red.) (2001). *Socialkonstruktivistisk psykologi: En kritisk analys av teori och praktik*. Studentlitteratur.
- Ogbu, J. (1997). Speech community, language identity and language boundaries. I: A. Sjögren, *Language and environment: A cultural approach to education for minority and migrant students* (s. 17–42). Mångkulturellt centrum.
- Pike, K. L. (1999). Etic and emic standpoints for the description of behavior. I: R. T. McCutcheon (Red.), *The insider/outsider problem in the study of religion: A reader* (s. 28–36), Cassell.
- Rogers, E. & Steinfatt, T. (1999). *Intercultural communication*. Waveland Press.
- Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt Brace.
- Simmel, G. (1907/1981). Främlingen. I: G. Simmel, *Hur är samhället möjligt?* (s. 65–69). Korpen.
- Skolverket (2016). *Beskrivande data 2015: Förskola, skola och vuxenutbildning (Rapport 434)*. Fritzes.

- Stier, J. (2006). Internationalisation, intercultural communication and intercultural competence. *Journal of Intercultural Communication*, 11 (s. 1–11).
- Stier, J. (2010) The blindspots and biases of intercultural communication studies: A discussion on episteme and doxa in a field. *Journal of Intercultural Communication*, 24.
- Stier, J. (2014) Den interkulturella pedagogikens och pedagogiska praxisens blinda fläckar. I: M. Sandström., L. Nilsson. & J. Stier, *Inkludering – möjligheter och utmaningar*. Studentlitteratur.
- Stier, J. (2018). *Internationalisering av högre utbildning – vad, hur och varför?* Studentlitteratur.
- Stier, J. (2019). *Kulturmöten – en introduktion till interkulturella studier* (3:e uppl.). Studentlitteratur.
- Stier, J. & Sandström, M. (2009). *Interkulturellt samspel i skolan*. Studentlitteratur.
- Triandis, H. (1994). *Culture and social behavior*. McGraw-Hill.